

OSMANLI KİTAP KABI ŞEMSELERİNDEKİ SERBEST DOLANTI BULUT MOTİFİ ÖRNEKLERİ

Arş. Gör. Fatma Şeyma BOYDAK

Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi

ÖZ

Osmanlı kitap kaplarının en temel ve merkezî süsleme unsuru, *şemse*dir. Kapak ve miklelerin merkezinde bulunan şemseler, tarih boyunca birbirinden farklı pek çok motifle tezyin edilmiştir. Bu motiflerden biri de; *bulut motifi* olup, köken itibarıyla, Türk mitolojisinde su, bolluk ve yeniden doğuşun timsali sayılan *gök ejderi*yle bağlantısı bulunması bakımından önem arz etmektedir.

Bu çalışma, çeşitli müze ve kütüphanelerde yer alan Osmanlı kitap kaplarının kapak ve mikleb şemselerindeki *serbest dolantı bulut motiflerinin* örneklerini ortaya koymak üzere hazırlanmıştır. Çalışmanın giriş kısmında bulut motifinin çeşitleri, tarihî serüveni, kökeni ve Osmanlı cild sanatındaki kullanımı hakkında bilgiler verilmiş, ardından üzerinde çalışılan kitap kabı şemselerindeki serbest dolantı bulut motiflerinin tespit edilen 8 tipi çizim marifetiyle tablo içerisinde sunulmuştur. Devamındaki tablolarda ise her bir tipin tanımlaması, örnekleri ve cild tekniği yer almaktadır. Bu çalışmada amaç; kitap kabı şemselerinde kullanılan bulut motiflerinin çeşitliliğini ortaya koymak, motiflerin yer aldığı şemselerin tekniklerini tespit etmek ve Osmanlı Cild Sanatında bulut motifinin kullanımı hakkında ilmi bir birikim oluşturmaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Cild Sanatı, Şemse, Bulut Motifi, Serbest Dolantı Bulut Motifi, Ejder.

ABSTRACT

Examples of Free Cloud Ribbon Motifs in Medallions of Ottoman Bookbinding

The most basic and central decoration element of the Ottoman bookbinding is the medallion. The medallions which located in the center of the cover and the envelope flap, have been decorated with many different motifs throughout history. One of these motifs is cloud motif, it is important in point of its connection with the sky dragon which is regarded as the origin of water, abundance and re-birth in Turkish mythology.

This study is prepared to reveal the examples of free cloud ribbon motifs on cover and envelope flap medallions of Ottoman bookbinding that located in various museums and libraries. At the beginning of the work, the varieties of the cloud motif, its historical adventure, its background and its use in the art of Ottoman bookbinding are given. 8 types of free cloud ribbon motifs of medallions of bookbinding that are worked on, are presented with drawing in the table. In the following tables, description, examples and bookbinding technique of each type are included. The purpose of this study is to reveal the diversity of cloud

motifs used in medallions of bookbinding, to determine the techniques of the medallion on which the motifs and to create a scientific knowledge about the use of the cloud motif in Art of Ottoman Bookbinding.

Keywords: Art of Ottoman Bookbinding, Medallion, Cloud Motif, Free Cloud Ribbon Motif, Dragon.

Giriş

Arapça Güneş mânâsındaki “شمس” kelimesinden türeyen *şemse*, kapak ve mikleblerin merkezinde bulunan formlara verilen isimdir. Osmanlı kitap kaplarının en temel ve merkezî süsleme unsuru olan şemseler, diğer dönem cildlerinde de sıkça görülmekte olup yüzyıllara göre form farklılıkları göstermektedirler. Tarih boyunca dönem karakterine uygun farklı motiflerle tezâin edilmiş cild şemselerinde kullanılan motiflerden biri de *bulut motifi* olmuştur.

Bulut motifinin kitap kaplarında kullanımı hakkında çok az müstakil çalışma¹ yapılmış olduğundan, çalışmamızda 13 müze ve kütüphanede² tespit edilen bazı Osmanlı kitap kabı şemselerinde yer alan serbest dolantı bulut motiflerini ele aldık. Tespit edebildiğimiz örnekler rehberliğinde cild şemselerinde yer alan serbest dolantı bulut motiflerinin, tasarım farklılıklarını göz önüne alarak bir tasnifini oluşturmaya çalıştık. Tasnif sonucunda 8 tip elde ettik.

¹ Alana dair tespit edebildiğimiz yayınlar: Déroche, François, “Bookbinding”, *Islamic Codicology: an Introduction to the Study of Manuscripts in Arabic Script*, ... 2006, ss.253-310; Alparslan, Ebru, “Geleneksel Süsleme Motiflerinden “Bulut Motifi” ve El Yazması Eser Ciltlerinde Bulunan “Bulut Şemseler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VIII, 41(2015): 665-674. Bu yayında, 2 arşiv (Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, Vakıf Kayıtlar Arşivi) ve 2 kütüphane (Vahit Paşa YEK, Zeytinöğlü İlçe H.K.)den alınan 12 yazma eserin cildi incelenmiştir.

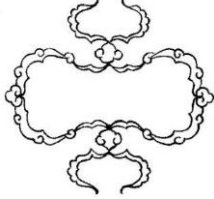
² *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Süleymaniye YEK, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Mevlana Müzesi İhtisas Kütüphanesi, Konya Bölge YEK, İnebey YEK, Raşit Efendi YEK, Hasan Paşa YEK, Ziya Bey YEK, Amasya YEK, Tire Vakıf Necip Paşa Kütüphanesi, Ankara Etnografya Müzesi, Antalya Müzesi.* Örneklerin tespitinde istifade edilen tez ve kitaplar şunlardır; Tezler: Maraşlı, Savaş, *Amasya İl. Bayezid İl Halk Kütüphanesi’ndeki XV. ve XVI. Yüzyıl Ciltleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SÜ Sos. Bil. Ens., Kayseri 2005; Durmuş, Seher, *Bursa Eynebey Kütüphanesi’ndeki XVI. Yüzyıl ve Sonrası Türk Cildleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2005; Edis, Arife, *Tire Necip Paşa Kütüphanesi’ndeki Cild Örnekleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SÜ Sos. Bil. Ens., Konya 2006; Karaman, Gülçin, *Amasya Bayezid İl Halk Kütüphanesi’ndeki 17. ve 18. Yüzyıl Ciltleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, GÜ Sos. Bil. Ens., Ankara 2006; Güleç, Ayla, *Topkapı Sarayı Kütüphanesindeki Seçilmiş Klasik Şemse Cilt Kapakları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, MSGSÜ Sos. Bil. Ens., İstanbul 2007; Sarıtepe, Sümeyye, *Sivas Ziya Bey Kütüphanesi’ndeki Kitap Kapakları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, ERÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2007; Dülger, Fazilet, *Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Yazmaları Cild Örnekleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SÜ Sos. Bil. Ens., Konya 2008; Doğan, Kadriye, *Ankara Etnografya Müzesi’nde Bulunan Bazı Cild Örnekleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SÜ Sos. Bil. Ens., Konya 2008; Budak, Ayşe, *Konya Mevlana Müzesi İhtisas Kütüphanesi’ndeki XV-XVI. Yüzyıl Kitap Kapakları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, ERÜ Sos. Bil. Ens., Kayseri 2009; Karakoç, Ayşen, *Beyazıt Devlet Kütüphanesi’nde Bulunan Şemseli Yazma Kur’an Ciltleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SAÜ Sos. Bil. Ens., Sakarya 2010; Alav, Zeliha, *Antalya Müzesi’nde Yer Alan El Yazması Kur’an’ı Kerimlerin Süsleme Özellikleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SDÜ Sos. Bil. Ens., Isparta 2011; Şahin, Betül, *Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi’ndeki Halil Hamit Paşa Koleksiyonu’na Ait Osmanlı Cildleri’nden Bazı Örnekler*, NEÜ Sos. Bil. Ens., Konya 2013; Çakmak, Yasin, *Bursa İnebey Kütüphanesi’nde Bulunan Ulu Cami Koleksiyonuna Ait Yazma Eserlerin Şemse Cilt Kapakları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, MSGSÜ Sos. Bil. Ens., İstanbul 2013; Boydak, Fatma Şeyma, *Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi’nde Bulunan Bulut Tasarımı Cildler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, NEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Konya 2014; Kara, Hacer, *Konya Mevlana Müzesi Müzeli Eserler Bölümünde Bulunan Osmanlı Dönemi Ciltleri*, Basılmamış Doktora Tezi, SÜ Sos. Bil. Ens., Konya 2015. Kitaplar: Çiğ, Kemal, *Türk Kitap Kapları*, İstanbul, 1971; Özen, Mine Esiner, *Türk Cilt Sanatı*, Ankara, 1998; Özbek, Yıldırım, *Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesindeki Kitap Kapakları*, Kayseri, 2005.

Makalemizde bulut motifinin çeşitleri, tarihî serüveni, kökeni ve Osmanlı cild sanatındaki kullanımı hakkında bilgi verdikten sonra, tespit edilen örnekler, çizimler eşliğinde sunulmuş, değerlendirme ve sonuçla makale tamamlanmıştır.

Bulut Motifi

Selçuklularda şu ana kadar örneğine rastlanmayan ancak XV. yüzyıl Herat ve Şiraz ekolünün sıkça kullandığı bulut motifinin, Türk sanatına Osmanlılar zamanında Timurular'la olan münasebetler sırasında Herat, Şiraz ve Tebriz Ekolü ile gelmiş olması muhtemel görünmektedir³.

Bulut motifi, çiziliş ve kullanılış yerine göre ikiye ayrılır. İlki, desenin çıkış noktalarına esas teşkil etmek ve minyatürlerde gökyüzündeki bulutu temsil etmek için kullanılan **yığma bulut** (Çizim 1), ikincisi ise desene bir çeşni katmak ve onu yeknesaklıktan kurtararak desene bir cazibe kazandırmak amacıyla zemini paftalara ayırmak, desen içinde sapları bağlamak gibi amaçlarla kullanılan **dolantı bulut** motifidir. Dolantı bulut motifi, kendi içinde *serbest dolantı* (Çizim 2), *ayırma dolantı* (Çizim 3), *ortabağ*, *tepelik*, *hurde bulut* olmak üzere beş çeşide ayrılır⁴.

		
Çizim 1: Yığma Bulut Motifi	Çizim 2: Serbest Dolantı Bulut Motifi	Çizim 3: Ayırma Dolantı Bulut Motifi

Bulut motifine çıkış yeri olarak Çin gösterilir. Bu nedenle motif, “*Çin Bulutu (Chinese Cloud)*” olarak da anılır⁵. *Çiğ*⁶ ve *Moğol Dügümü*⁷ olarak da isimlendirilmiştir.

Bulut motifinin tezyînâtımızda en erken Sultan II. Bayezid dönemi (1481-1512)nde yazılan Hattat Şeyh Hamdullah’a ait 899/1494 tarihli yazma (TİEM: 402)⁸da görüldüğü bilinmekteydi⁹. Ancak bu görüş Aziz Doğanay’ın bulut moti-

³ Doğanay, Aziz, *Osmanlı Tezyinatı: Klasik Devir İstanbul Hanedan Türbeleri 1522-1604*, İstanbul, 2009, s.87.

⁴ Birol, İnci Ayan, Derman, F. Çiçek, *Türk Tezyîni San’atlarında Motifler*, İstanbul, 2008, s.153-154.

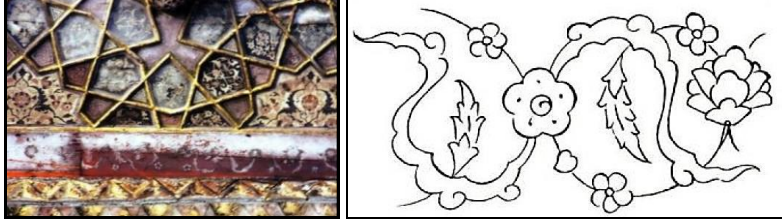
⁵ Birol, Derman, *Türk Tezyîni San’atlarında Motifler*, s.153.

⁶ Arseven, Celal Esat, *Sanat Ansiklopedisi*, I, İstanbul, 1975, s. 513.

⁷ H. Örcün Barışta, 25-27 Eylül 1998 tarihli X. Milli Türkoloji Kongresi’nde belirtmiştir (Doğanay, Aziz, “Bulut Motifi ve Osmanlı Sanatındaki İlk Örnekleri”, *Divan İlmî Araştırmalar Dergisi*, İstanbul, 1 (1999):226).

⁸ Bu eser, bulut motifinin tezhipli eserlerde görülen ilk örneğidir. Bk. Işık, Zeynep, *Süleymaniye Kütüphanesi XVI. Yüzyıl Mushafalarında Bulut Motifi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, MSGSÜ Sos. Bil.

finin bu yazmadan yaklaşık 40 yıl önce inşa edilmiş olan Bursa'daki *Sultan II. Murad Türbesi*'nde (inşa tarihi 855/1451) bulunduğunu tespit etmesiyle geçerliliğini yitirmiştir. Motif, mezkûr türbenin saçağındaki kalemîşi bezemelerde (Resim 1-Çizim 4) hatâî grubu motifleriyle beraber dolantı formunda bulunmaktadır¹⁰.

Resim 1 – Çizim 4: Sultan II. Murad Türbe saçağı kalemîşi bezemesi ve detay çizimi (Aziz Doğanay'dan).

Bulut motifinin şekli itibarıyla tabiat kökenli olduğu söylenmektedir¹¹. Ancak biz bulut motifinin bizzat ejderden neşet etmiş olabileceğini düşünmekteyiz¹². Çünkü ejder ve bulut piktogramları¹³ birlikte tasvir edilmiş¹⁴ olup ejderin bulutlar vasıtasıyla yağmuru yağdıran bir sembol oluşu Anadolu Türk inançlarında kuvvetle devam etmiştir. *Bulut ejderhası (Semavî ejder)* tasavvuru da, zaman zaman minyatürlerde yer almaktadır (Resim 2)¹⁵. Ejder, Türk mitolojisinde su, bolluk ve yeniden doğuşun timsali sayılmış¹⁶, Göktürkler de, yaz dönüşümü sırasında semavî su tanrısı denenejdere kurban vermişlerdir¹⁷.

Celal Esad Arseven; *ejderhanın, yağmurları yağdıran veya fırtınaları yapan bir kudret sayıldığı için bulut şeklinde de tasvir edildiğini* ve bir yılan şekli verilen bu motifin bazı yerlerine küçük ve kıvrımlı kuyruklar halinde parçalar ilave edilerek Türk bezemelerinde çokça kullanıldığını ifade etmiştir¹⁸. Farsların ise bu motife *İslîmî-i Mârî* demelerinden, motifin doğudaki kökeninin tabiattaki yağmur bulutlarına değil ejderhaya dayandığı anlaşılmaktadır¹⁹. Buradan da ejderin gök, su ve nihâî olarak bulutla bağlantısını anlamak mümkün olmaktadır.

→ →

Ens., İstanbul 2007. Ayrıca bkz. Küpeli, Gülnihâl, *II. Bâyezid Dönemi Tezhip Sanatı*, Basılmamış Sanatta Yeterlik Tezi, MSGSÜ Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul 2007.

⁹ Mahir, Banu, "II. Bayezid Dönemi Nakkashanesinin Osmanlı Tezhip Sanatına Katkıları", *Türkiyemiz*, İstanbul, 60 (1990): 4-9.

¹⁰ Doğanay, "Bulut Motifi ve Osmanlı Sanatındaki İlk Örnekleri", s.226, 231; Doğanay, Aziz, "Bulut Motifi", *Hat ve Tezhip Sanatı*, Ankara, 2012, s. 469-470.

¹¹ Birol, Derman, *Türk Tezyîni San'atlarında Motifler*, s.153.

¹² Ayrıntılı bilgi için bk.: Boydak, Fatma Şeyma, "Bulut Motifinin Köken İtibarıyla Ejderle Bağlantısı Üzerine", *VIII. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi Bildiri Kitabı*, Konya, 2017, Baskıda.

¹³ **Piktogram:** Kimi yazı sistemlerinde bir kavramın karşılığı olarak kullanılan şekil (Hasol, Doğan, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul, 2012, s. 368).

¹⁴ Çaycı, Ahmet, "Asya'dan Anadolu'ya Uzanan Serüven: Çarkı Felek ve Ejder Birlikteliğinin Nadir Bir Örneği", *Sanatta Anadolu Asya İlişkileri Prof. Dr. Beyhan Karamağaralı'ya Armağan*, Ankara, 2006, s. 130.

¹⁵ Çoruhlu, Yaşar, *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, Konya, 2014, s. 50.

¹⁶ Çoruhlu, Yaşar, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul, 2011, s. 155.

¹⁷ Esin, Emel, *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâma Giriş*, İstanbul, 1978, s. 100.

¹⁸ Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, s. 513.

¹⁹ Doğanay, Aziz, "Tezyinat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, 41, 82.

Resim 2: Acâibü'l-Mahlûkât'ta bulutlar arasında ejderha, TSMK A:3632, v.123b (Yaşar Çoruhlu'dan).

Resim 3: Fatih Albümü'ndeki ejder biçiminde bulutlar, TSMK H:2153, v.70b (Yaşar Çoruhlu'dan).

Bulut motifinin yaygın kullanılan türünün (Çizim 6) kanaviçesinin çizim şeklinin (Çizim 5) ejderin çizilişi ile hemen hemen aynı olup ejderhaya çok benzermesi²⁰ de bu husustaki bir diğer dayanağımız olmaktadır.

<p>Çizim 5: Serbest dolantı bulut motifi kanaviçesi (İnci Ayan Birol'dan)</p>	<p>Çizim 6: Serbest dolantı bulut motifi (İnci Ayan Birol'dan)</p>

Osmanlı Cild Sanatında Bulut

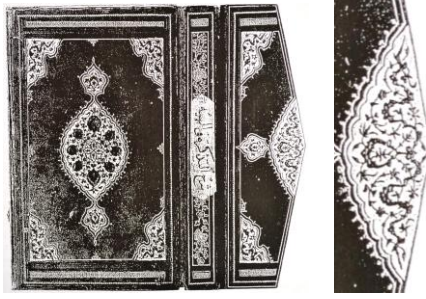
Selçuklu cildlerinde şu ana kadar örneğine rastlamadığımız bulut motifinin Osmanlı cild sanatında tespit edilmiş en erken örneği, TSMK A:3314'de kayıtlı II. Bayezid döneminde 1475'e tarihlenen eserin cildir (Resim 4-5)²¹. Bulut motifi, cildin köşebendinde²² ve mikleb²³ şemsesinde dolantı formunda bu-

²⁰ Doğanay, "Bulut Motifi ve Osmanlı Sanatındaki İlk Örnekleri", s.225; Doğanay, "Bulut Motifi", s. 467.

²¹ Raby, Julian, Tanındı, Zeren, *Turkish Bookbinding in The 15th Century The Foundation of an Ottoman Court Style*, London, 1993, s.83.

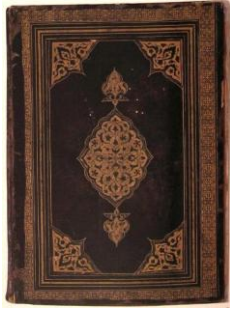
²² **Köşebend:** Kapağın dört köşesindeki zencireklere bitişik iki yanı düz, içe bakan yanı dendanlı ya →→

lunmaktadır²⁴.

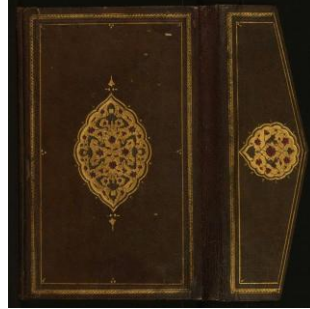

Resim 4-5: TSMK A: 3314, Arka kapak ve mikleb, mikleb şemsesi
(Julian Raby ve Zeren Tanındı'dan).

Diğer erken örnekler ise TİEM: 450'de kayıtlı 1313-14 tarihli Mushaf'ın XV. yüzyıl tarihli cildi²⁵ (Resim 6) ve Walters Art Gallery: 591'de kayıtlı Bursa'da 1512'de tamamlanmış eserin cildidir (Resim 7)²⁶. İlk örnekte bulut köşebend-lerde iken, ikinci örnekte köşebend bulunmayıp, bulut, kapak şemsesinde $\frac{1}{4}$ oranında simetrik olarak görülmektedir.

Resim 6: TİEM: 450.

Resim 7: Walters Art Gallery: 591.

Bulut motifi, klâsik dönemde de çokça kullanılmakla beraber özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıl cildlerinde kendine özel ve geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Ayırma dolantı bulut ve serbest dolantı bulutlar genellikle bu dönem bulut tasarımlı cildlerin başlıca iki farklı desen kurgusunu meydana getirmişlerdir. Özellikle kapak ve mikleb şemseslerinde ayırma dolantı bulutlarla $\frac{1}{2}$ veya $\frac{1}{4}$ oranında

→
da dilimli olan süslü üçgen kısımdır (Özcan, Yılmaz, *Türk Kitap Sanatında Şemse Motifi*, Ankara, 1990, s.5).

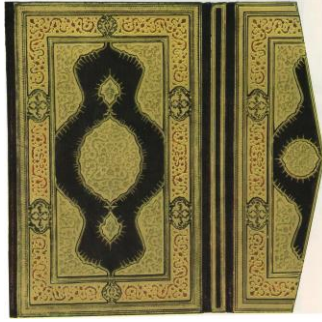
²³ **Mikleb:** Cildlerde alt kapağa sertâb ile bağlanıp, üst kapak ile kitap arasında girerek sayfa kenarlarını koruyan, ucu sivri parça (Özen, Mine Esiner, *Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü*, İstanbul, 1985, s.46).

²⁴ Boydak, Fatma Şeyma, *Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi'nde Bulunan Bulut Tasarımlı Cildler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, NEÜ Sos. Bil. Ens., Konya 2014, s. 49; Boydak, Fatma Şeyma, "Fâtih Devri Cild Sanatı", *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi*, Isparta, 3 (2016): 235.

²⁵ Tanındı, Zeren, "Kur'an-ı Kerim Nüshalarının Ciltleri ve Tezhipleri", *1400. Yılında Kur'an-ı Kerim*, İstanbul 2010, s.98, Kat. 58.

²⁶ Raby, Tanındı, *Turkish Bookbinding in The 15th Century The Foundation of an Ottoman Court Style*, s.103.

simetrik tasarımlar oluşturulmuştur (Resim 8).

Resim 8: TSMK A: 327.

Serbest dolantı bulutlar ise genellikle şemselerin yatay veya dikey ekseninde uzanmış, S formda kıvrımlı halde, alanı yeknesaklıktan kurtarma amaçlı kullanılmıştır. Bu desen tasarımında hatâî grubu motifleri ve rûmî de buluta eşlik etmişlerdir (Resim 9).

Resim 9: Hasan Paşa YEK:1175.

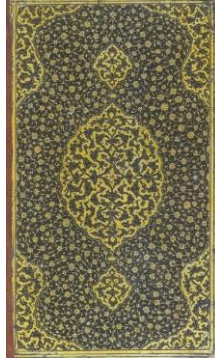
Salbek, köşebend ve kapağı çevreleyen zencireklerde de bulut motiflerini görmek mümkündür. Buralarda da motif gerek yalnız gerekse diğer motif gruplarıyla beraber, dolantı formda kullanılmıştır.

Kapak ve mikleb şemselerinde genellikle bulut tasarımı bakımından uyum vardır. Mesela, cildin kapak şemsesi serbest dolantı bulut motifi ile tezyîn edilmişse, mikleb şemsesinde de serbest dolantı bulut tercih edilmiştir.

Klâsik oval şemselerde görülen bulut tasarımların haricinde özellikle XVII. yüzyılın dikdörtgen formdaki şemselerinde de gerek hatâî grubu motifleri ve rûmîlerle gerek sadece bulutun sıvama olarak kullanıldığı farklı tasarımlar görülmektedir.

XVIII. yüzyıl lâhe cildlerde de bulutlu tasarımla karşılaşmaktayız²⁷. Özellikle TSMK EH: 2851'de kayıtlı 1540 tarihli *Kırk Hadis*'in cildi (Resim 10), şemse ve köşebendleri bulut motifi tezyînâtılı çok güzel bir örnektir.

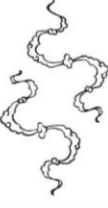
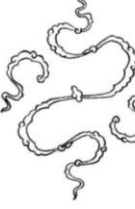

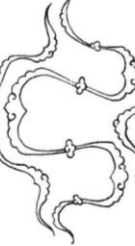
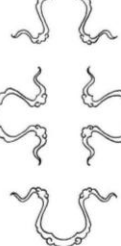

²⁷ Boydak, *Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi'nde Bulunan Bulut Tasarımlı Cildler*, s. 49-50.

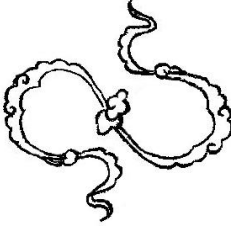

Resim 10: TSMK EH: 2851.

Cild Şemselerinde Tespit Edilen Serbest Dolantı Bulut Motiflerinin Çeşitleri

Çalışma kapsamına alınan eserlerin kapak ve mikleb şemselerinde serbest dolantı bulut motifinin 8 tipini tespit etmiş bulunmaktayız (Tablo 1). Tiplerin 7(Tip 2-8)'si kapak şemselerinde, 1(Tip: 1)'i ise mikleb şemselerinde görülmektedir.

		
Tip: 1	Tip: 2	Tip: 3
		
Tip: 4		Tip: 5
		
Tip: 6	Tip: 7	Tip: 8

Tablo 1 (Çizim: F. Şeyma Boydak)

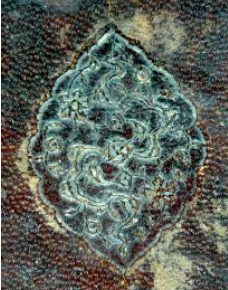

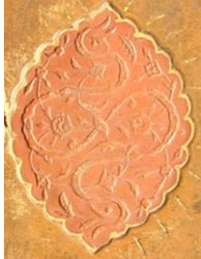
TİP: 1	Yatay eksen boyunca uzanan, S kıvrımlar yapan serbest dolantı bulut motifi.	
 <p data-bbox="292 483 354 510">Tip: 1</p>	 <p data-bbox="502 455 744 515">Hasan Paşa YEK: 3120 <i>Soğuk şemse</i>²⁸</p>	 <p data-bbox="838 455 1026 515">Amasya YEK: 154 <i>Soğuk şemse</i></p>
 <p data-bbox="202 757 444 820">Süleymaniye YEK A:155 <i>Mülemma' şemse</i>²⁹</p>	 <p data-bbox="502 757 744 820">Mevlâna Müzesi K:129 <i>Alttan ayırma şemse</i>³⁰</p>	 <p data-bbox="825 757 1040 820">Hasan Paşa YEK: 41 <i>Alttan ayırma şemse</i></p>
 <p data-bbox="198 1073 454 1136">Süleymaniye YEK F:3874 <i>Alttan ayırma şemse</i></p>	 <p data-bbox="502 1049 744 1136">Raşit Efendi YEK: 27 <i>Mülevven alttan ayırma şemse</i>³¹</p>	 <p data-bbox="811 1049 1053 1136">Hasan Paşa YEK: 1937 <i>Mülevven alttan ayırma şemse</i></p>
 <p data-bbox="202 1386 444 1473">Ankara Ethnog. M: 573 <i>Mülevven alttan ayırma şemse</i></p>	 <p data-bbox="502 1386 744 1473">Ankara Ethnog. M:10108 <i>Mülevven alttan ayırma şemse</i></p>	 <p data-bbox="811 1386 1053 1473">Konya Bölge YEK: 4005 <i>Mülevven alttan ayırma şemse</i></p>

²⁸ **Soğuk Şemse:** Cild kapağına altın kullanılmadan kalıpla kabartma olarak işlenen şemse.

²⁹ **Mülemma' Şemse:** Hem motiflerin hem zeminin altınlandığı şemse.

³⁰ **Alttan Ayırma Şemse:** Motiflerin deri renginde bırakılarak yalnızca zeminin altınlandığı şemse.

³¹ **Mülevven Alttan Ayırma Şemse:** Kapakta kullanılan esas deriden başka bir deri ile kaplanan ve motiflerin deri renginde bırakılarak yalnızca zeminin altınlandığı şemse.

TİP: 2	Tek parça olarak dikey eksen boyunca S biçimde kıvrım yapan serbest dolantı bulut motifi.	
 <p data-bbox="387 639 444 668">Tip: 2</p>	 <p data-bbox="606 605 817 662">Amasya YEK: 588/1 <i>Soğuk şemse</i></p>	 <p data-bbox="901 605 1107 662">Ziya Bey YEK: 3951 <i>Soğuk şemse</i></p>
 <p data-bbox="317 986 518 1043">Amasya YEK: 1087 <i>Soğuk şemse</i></p>	 <p data-bbox="612 986 810 1043">Amasya YEK: 1087 <i>Soğuk şemse</i></p>	 <p data-bbox="881 986 1123 1043">Raşit Efendi YEK: 1284 <i>Altan ayırma şemse</i></p>
 <p data-bbox="290 1334 545 1391">Mevlâna Müzesi K: 1433 <i>Altan ayırma şemse</i></p>	 <p data-bbox="599 1334 827 1391">Hasan Paşa YEK: 226 <i>Mülevven şemse³²</i></p>	 <p data-bbox="888 1334 1116 1391">Hasan Paşa YEK: 224 <i>Mülevven şemse</i></p>

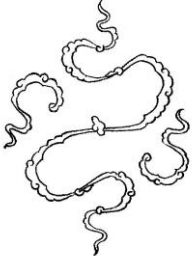
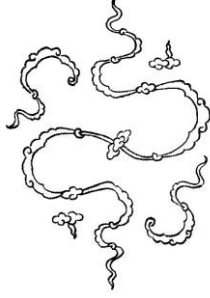
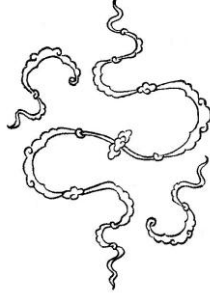

³² **Mülevven Şemse:** Kapakta kullanılan esas deriden başka renkte bir deri ile kaplanan şemse.

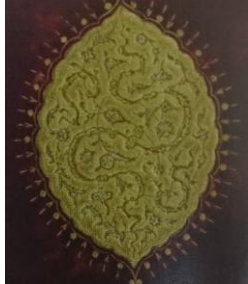

<p>Tire Vakıf Necip Paşa K: 458 <i>Mülevven şemse</i></p>	<p>Raşit Efendi YEK: 106 <i>Mülevven alttan ayırma şemse</i></p>	<p>Konya Bölge YEK: 4005 <i>Mülevven alttan ayırma şemse</i></p>

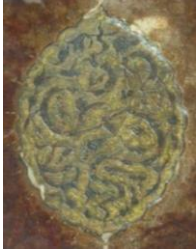

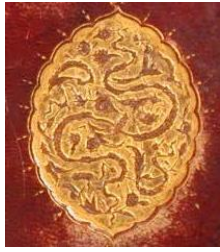

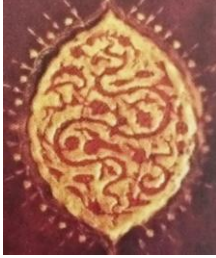
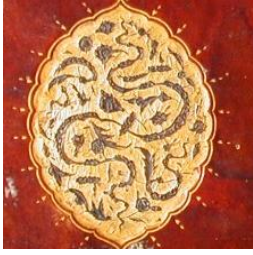

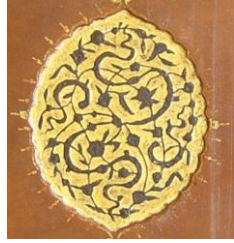
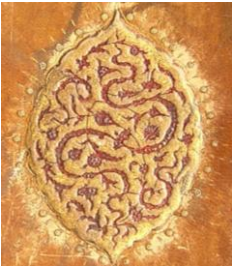

<p>TİP: 2a</p>	<p>Tip 2'in şemse içerisinde tekrar edilerek kullanılan alt tipi.</p>	
<p>Bursa YEK Ulu Cami: 2094 <i>Alttan ayırma şemse</i></p>	<p>Bursa YEK Ulu Cami: 50 <i>Alttan ayırma şemse</i></p>	<p>Beyazıt Devlet Kütüphanesi: 12 <i>Mülevven alttan ayırma şemse</i></p>
<p>Raşit Efendi YEK: 475 <i>Mülevven alttan ayırma şemse</i></p>	<p>TSMK Hırka-i Saadet: 54 <i>Mülevven alttan ayırma şemse</i></p>	<p>Süleymaniye YEK Ayasofya: 3972 <i>Mülevven üstten ayırma şemse³³</i></p>

³³ **Mülevven Üstten Ayırma Şemse:** Kapakta kullanılan esas deriden başka renkte bir deri ile kaplanan ve zeminin deri renginde bırakılarak yalnızca motiflerin altınlandığı şemse.

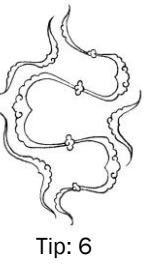

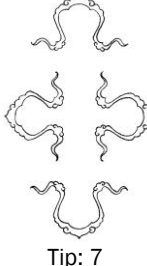

TİP: 3	Birbirine paralel dikey eksen boyunca uzanan S kıvrımlı 2 serbest dolantı bulut motifi.		
			
Tip: 3	Raşit Efendi YEK: 1020 <i>Soğuk şemse</i>	Hasan Paşa YEK: 2096 <i>Soğuk şemse</i>	Hasan Paşa YEK: 3372 <i>Soğuk şemse</i>

TİP: 4	Dikey eksen boyunca uzanan, büyük S kıvrımlı, çapraz eksenlerde ise küçük kıvrımlı serbest dolantı bulut motifleri. 3 türü vardır.		
			
Tip: 4a	Tip: 4b	Tip: 4c	
			
Hasan Paşa YEK: 3120 <i>Soğuk şemse</i>	Hasan Paşa YEK: 249 <i>Soğuk şemse</i>	Amasya YEK: 1353 <i>Soğuk şemse</i>	

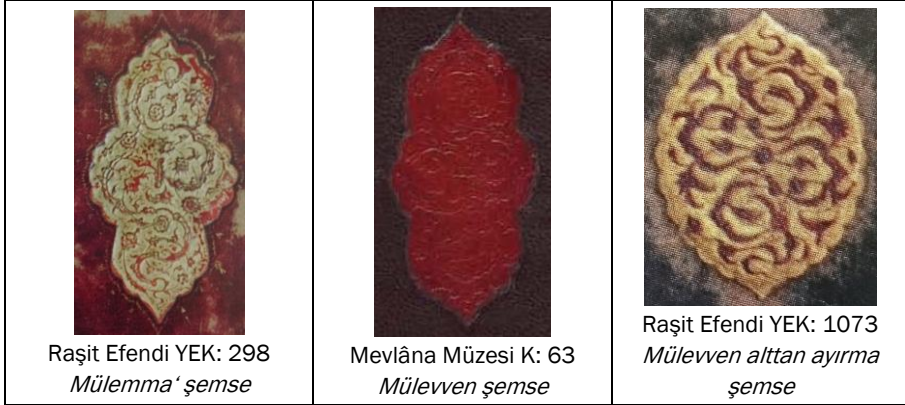
 <p>Ziya Bey YEK: 31 <i>Soğuk şemse</i></p>	 <p>Ziya Bey YEK: 51 <i>Soğuk şemse</i></p>	 <p>Raşit Efendi YEK: 938 <i>Mülemma' şemse</i></p>
 <p>Raşit Efendi YEK: 11252 <i>Mülemma' şemse</i></p>	 <p>Süleymaniye YEK Ayasofya: 155 <i>Mülemma' şemse</i></p>	 <p>Raşit Efendi YEK: 246 <i>Mülemma' şemse</i></p>
 <p>Beyazıt Devlet Kütüphanesi: 8055 <i>Altan ayırma şemse</i></p>	 <p>İnebey YEK Hüseyin Çelebi: 905 <i>Altan ayırma şemse</i></p>	 <p>Ankara Etnografya Müzesi: 10108 <i>Altan ayırma şemse</i></p>

		
Mevlâna Müzesi K: 2068 <i>Alttan ayırma şemse</i>	Mevlâna Müzesi K: 83 <i>Alttan ayırma şemse</i>	Mevlâna Müzesi K: 129 <i>Alttan ayırma şemse</i>
		
Tire Vakıf Necip Paşa K: 107 <i>Alttan ayırma şemse</i>	Raşit Efendi YEK: 39 <i>Alttan ayırma şemse</i>	Mevlâna Müzesi K: 146 <i>Alttan ayırma şemse</i>
		
Ankara Etnografya Müzesi: 573 <i>Alttan ayırma şemse</i>	Amasya YEK: 1465 <i>Mülevven soğuk şemse</i>	Hasan Paşa YEK: 1175 <i>Mülevven alttan ayırma şemse</i>
		
Hasan Paşa YEK: 116 <i>Mülevven alttan ayırma şemse</i>	Hasan Paşa YEK: 117 <i>Mülevven alttan ayırma şemse</i>	Raşit Efendi YEK: 27 <i>Mülevven alttan ayırma şemse</i>

TİP: 5	Yatay eksen boyunca uzanan, büyük S kıvrımlı ve şemse uçlarına uzanan küçük kıvrımlı serbest dolantı bulut motifleri.		
			
Tip: 5	Hasan Paşa YEK: 1210 <i>Mülemma' şemse</i>	Hasan Paşa YEK: 224 <i>Altan ayırma şemse</i>	Antalya Müzesi: 88.21.72 <i>Mülevven alttan ayırma şemse</i>

TİP: 6	Dikey eksen boyunca uzanan, büyük S kıvrımlı ve şemse kenarlarında bulunan küçük, S kıvrımlı serbest dolantı bulut motifleri.	TİP: 7	Şemsenin 4 köşesinde bulunan S kıvrımlı serbest dolantı bulut motifleri.
			
Tip: 6	Hasan Paşa YEK: 678 <i>Soğuk şemse</i>	Tip: 7	Hasan Paşa YEK: 1246 <i>Soğuk şemse</i>

TİP: 8	Dikey eksen boyunca uzanan, derin S kıvrımlı serbest dolantı bulut motifleri.		
			
Tip: 8	Mevlâna Müzesi K: 2072 <i>Soğuk şemse</i>	Hasan Paşa YEK: 2057 <i>Mülemma' şemse</i>	Süleymaniye YEK Şehid Ali Paşa: 1887 <i>Mülemma' şemse</i>

Sonuç

Çalışmamızda, 13 müze ve kütüphaneden seçtiğimiz Osmanlı dönemi cildlerin kapak ve mikleb şemselerinde yer alan serbest dolantı bulut motiflerinin çeşitlerini tespit etmeye çalıştık.

Çalışmaya dâhil ettiğimiz örnekler üzerinde yaptığımız incelemeler sonucunda serbest dolantı bulut motifinin, mikleb şemselerinde 1, kapak şemselerinde 7 tipini tespit ettik. Motifler, tablo 1'de de görüleceği üzere birbirine benzer özellikler taşımakla birlikte, içinde yer aldığı şemsenin formu ve beraberinde kullanılan motiflerin de etkisiyle farklı tasarımlar sergilemişlerdir. Bu tasarım zenginliğini, bulut motifinin kıvrımlı ve esnek çizilişine bağlamak mümkündür.

Bulut motifi, yerleştiği kıvrımdal (helezon) üzerinde yön göstermeyen bir özelliğe sahiptir. Motifin şemse tasarımını yapacak sanatkâra çizim esnekliği tanıyan bu özelliği, onun cild şemselerinde sıkça tercih edilmesine sebep olmuş olmalıdır. Ayrıca kıvrımlı yapısıyla şemse tasarımındaki simetriyi ve yeknesaklığı daha ahenkli hale getirebilmektedir.

Çildlerde bulut motifinin tercih edilmesinin bir diğer sebebi de motifin ejder figürüyle bağlantısı ve bu bağlantının ehemmiyeti olmalıdır. Çünkü ejder, Türk mitolojisinde bulutlar vasıtasıyla yağmuru yağdıran bir sembol olarak görülmüş ve yağmurları yağdıran kudret sayıldığı için de bulut şeklinde üslûplaştırarak kullanıldığı düşünülmüştür.

Serbest dolantı bulut motifi ile tezyîn edilen şemseler genellikle klâsik oval formda olmakla birlikte XVII. yüzyılın tipik dikdörtgen formunda da yapılmıştır. Şemse içlerinde hatâî grubu motifleri de buluta eşlik etmişlerdir. Bu motifler ya bulut motifi gibi serbest formda S şeklindeki ya da $\frac{1}{2}$ veya $\frac{1}{4}$ oranında simetrik şeklindeki kıvrımdallar (helezonlar) üzerine yerleştirilmiştir.

Serbest dolantı bulut motifleri, şemselerde genellikle alana yatay veya dikey ekseninde uzanmış, S formda kıvrımlı halde kullanılmıştır. Kimi örneklerde motif daha sade bırakılmışken kiminde motifin etrafına küçük bulut motifi eklemeleri yapılarak desen daha yoğun hale getirilmiştir.

Şemseleler ağırlıklı olarak alttan ayırma ve soğuk tekniğinde yapılmıştır. 65 örnek içerisinde 19 adedi alttan ayırma, 17 adedi soğuk, 14 adedi mülevven alttan ayırma, 9 adedi mülemma', 5 adedi mülevven, 1 adedi ise mülevven üstten ayırma şemседir.

Bulut motifi, XV. yüzyıl son çeyreğinden itibaren Osmanlı kitap kaplarında kullanım alanı bulmuş olmakla birlikte özellikle XVII-XVIII. yüzyıllarda gerek saray nakkaşhânesinden çıkan eserlerde gerekse taşra işi diye nitelendirilen diğer eserlerde çokça kullanılmıştır. Lâke cildlerde de bulut motifleriyle karşılaşmak mümkündür.

Temennimiz odur ki daha geniş kapsamlı bir araştırmayla yurt içi ve yurt dışı müze ve kütüphanelerindeki bulut tezyînâtlı cildler tespit edilebilsin ve Türk kitap kaplarındaki bulut tasarımlarının zenginliği ortaya konabilsin.

Kaynaklar

- » Alav, Zeliha, *Antalya Müzesi'nde Yer Alan El Yazması Kur-an'ı Kerimlerin Süsleme Özellikleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2011.
- » Alparslan, Ebru, "Geleneksel Süsleme Motiflerinden "Bulut Motifi" ve El Yazması Eser Ciltlerinde Bulunan "Bulut Şemseleler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VIII, 41(2015): 665-674.
- » Arseven, Celal Esat, *Sanat Ansiklopedisi*, I, İstanbul, 1975.
- » Birol, İnci Ayan, DERMAN, F. Çiçek, *Türk Tezyînî San'atlarında Motifler*, İstanbul, 2008.
- » Boydak, Fatma Şeyma, *Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi'nde Bulunan Bulut Tasarımlı Cildler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, NEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Konya 2014.
- » _____, "Fatih Devri Cild Sanatı", *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi*, Isparta, 3(2016): 223-236.
- » _____, "Bulut Motifinin Köken İtibariyle Ejderle Bağlantısı Üzerine", *VIII. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi Bildiri Kitabı*, Konya, 2017, Baskıda.
- » Budak, Ayşe, *Konya Mevlana Müzesi İhtisas Kütüphanesi'ndeki XV-XVI. Yüzyıl Kitap Kapakları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, ERÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Kayseri 2009.
- » Çakmak, Yasin, *Bursa İnebey Kütüphanesi'nde Bulunan Ulu Cami Koleksiyonuna Ait Yazma Eserlerin Şemse Cilt Kapakları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.
- » Çaycı, Ahmet, "Asya'dan Anadolu'ya Uzanan Serüven: Çarkı Felek ve Ejder Birlikteliğinin Nadir Bir Örneği", *Sanatta Anadolu Asya İlişkileri Prof.Dr.Beyhan Karamağaralı'ya Armağan*, Ankara, 2006, s. 129-136.
- » Çiğ, Kemal, *Türk Kitap Kapları*, İstanbul, 1971.
- » Çoruhlu, Yaşar, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul, 2011.
- » _____, *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, Konya, 2014.
- » Déroche, François, "Bookbinding", *Islamic Codicology: an Introduction to the Study of Manuscripts in Arabic Script*, 2006, ss.253-310.
- » Doğan, Kadriye, *Ankara Etnografya Müzesi'nde Bulunan Bazı Cild Örnekleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008.
- » Doğanay, Aziz, "Bulut Motifi ve Osmanlı Sanatındaki İlk Örnekleri", *Divan İlmî Araştırmalar Dergisi*, İstanbul, 1(1999): 226-231.
- » _____, *Osmanlı Tezyinatı: Klasik Devir İstanbul Hanedan Türbeleri 1522-1604*, İstanbul, 2009.
- » _____, "Bulut Motifi", *Hat ve Tezhip Sanatı*, Ankara, 2012, ss.467-77.
- » _____, "Tezyinat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, 41, 79-83.
- » Durmuş, Seher, *Bursa Eynebey Kütüphanesi'ndeki XVI. Yüzyıl ve Sonrası Türk Cildleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2005.
- » Dülger, Fazilet, *Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Yazmaları Cild Örnekleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008.
- » Edis, Arife, *Tire Necip Paşa Kütüphanesi'ndeki Cild Örnekleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006.

- » Esin, Emel, *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâma Giriş*, İstanbul, 1978.
- » Güleç, Ayla, *Topkapı Sarayı Kütüphanesindeki Seçilmiş Klasik Şemse Cilt Kapakları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.
- » Hasol, Doğan, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul, 2012.
- » Işık, Zeynep, *Süleymaniye Kütüphanesi XVI. Yüzyıl Mushaflarında Bulut Motifi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.
- » Kara, Hacer, *Konya Mevlana Müzesi Müzelik Eserler Bölümünde Bulunan Osmanlı Dönemi Ciltleri*, Basılmamış Doktora Tezi, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2015.
- » Karakoç, Ayşen, *Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde Bulunan Şemseli Yazma Kur'an Ciltleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2010.
- » Karaman, Gülçin, *Amasya Bayezid İl Halk Kütüphanesi'ndeki 17. ve 18. Yüzyıl Ciltleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, GÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.
- » Küpeli, Gülnihâl, *II. Bâyezid Dönemi Tezhip Sanatı, Basılmamış Sanatta Yeterlik Tezi*, MSGSÜ Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul 2007.
- » Mahir, Banu, "II. Bayezid Dönemi Nakkaşhanesinin Osmanlı Tezhip Sanatına Katkıları", *Türkiyemiz*, İstanbul, 60 (1990): 4-9.
- » Maraşlı, Savaş, *Amasya II. Bayezid İl Halk Kütüphanesi'ndeki XV. ve XVI. Yüzyıl Ciltleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, ERÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2005.
- » Özbek, Yıldırım, *Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesindeki Kitap Kapakları*, Kayseri, 2005.
- » Özcan, Yılmaz, *Türk Kitap Sanatında Şemse Motifi*, Ankara, 1990.
- » Özen, Mine Esiner, *Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü*, İstanbul, 1985.
- » _____, *Türk Cilt Sanatı*, Ankara, 1998.
- » Raby, Julian, TANINDI, Zeren, *Turkish Bookbinding in The 15th Century The Foundation of an Ottoman Court Style*, London, 1993.
- » Sarıtepe, Sümeyye, *Sivas Ziya Bey Kütüphanesi'ndeki Kitap Kapakları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, ERÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2007.
- » Şahin, Betül, *Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'ndeki Halil Hamit Paşa Koleksiyonu'na Ait Osmanlı Cildleri'nden Bazı Örnekler*, NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2013.
- » Tanındı, Zeren, "Kur'an-ı Kerim Nüshalarının Ciltleri ve Tezhipleri", *1400. Yılında Kur'an-ı Kerim*, İstanbul 2010, s.90-121.